

Yazan

Prof. Dr. Fuat KÖPRÜLÜ

Yayın

Türk Yurdu, sayı: 7, sene: 1341 (1925)

Osmalıcadan Çeviren

Mehmet YAMAN (Eylül 1995)

SUNUŐ

Üzölerek ifade etmeliyim ki, Alevilik-Bektaşilik konusu ihmal edilen bir konu olması nedeniyle, çeşitli çevrelerce istismara açık durumda bulunmaktadır. Özellikle son on yıl içerisinde Alevilik-Bektaşilik konusunda yapılan yayınlar incelendiğinde, bilimsel araőtırmalardan çok, hazırlayıcıların önyargılarının ve dünya görüilerinin hakim olduğu derlemelerle karşılaşılmaktadır. Bu derleme eserlerin hazırlayıcılarının Alevilik-Bektaşilik konusunda subjektif yaklaşımları bir yana, bu konuda yapılmış çok değerli araőtırmalardan ve Anadolu'daki Alevilik-Bektaşilerin evlerinde bulunan "**Buyruk**" lar ve "**Menakıbname**" ler gibi önemli başvuru

kitaplarından da yararlanmamış olmaları savundukları görüşlerin sakat olması için yeterlidir. Ben uyun zamandır, Anadolu insanının yaşadığı kültürel ve dinsel gelişimin ele alındığı, önemli çalışmaları incelemekteyim. Fuat Köprülü, Hilmi Ziya Ülken, Ömer Lütfi Barkan, Zeki Velide Togan gibi yerli araştırmacıların, F. Babinger, L. Massignon. İ. Melikoff, J.K. Birge, P. Wittek gibi yabancı araştırmacıların çalışmalarının özellikle dikkate alınması ve yararlanması gerekmektedir. Mesela. Köprülü'nün "Anadolu'da İslamiyet", Ülken'in "Anadolu'da Dini Ruhیات Müşahedeleri", Barka'nın "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" gibi makaleleri çok önemli çalışmalar olarak zikredilebilir. İşte Osmanlıca'dan yeni yazıya aktardığım '**Bektaşiliğin Menşe'leri**

(Türk Yurdu, sayı: 7, sene: 1341 (1925))

adlı makale de geçmişimize yönelik karanlık noktaların aydınlatılmasına katkıda bulunabilecek bu çalışmalardandır. Bu değerli çabaları nedeniyle üstad Köprülü'yü bir kez daha saygıyla anıyor ve bu tür araştırmaları (Osmanlıca, Arapça, Farsça metinler) zamanım elverdiği ölçüde sizlere sunmaya çalışacağım diyerek, sizleri üstadın makalesi ile başbaşa bırakıyorum.

Mehmet Yaman

KÜÇÜK ASYA'DA "İSLAM BATINİLİĞİ" NİN TARİHSEL GELİŞİMİ HAKKINDA BİR DENEME [1](#)

İslam batıniliği tarihinde özellikle bir Türk tarikatı olarak itibariyen önemli bir yer işgal eden BEKTAŞİLİK, Prof. Brown'ın "**Further Notes, Londra, 1907**" adlı altındaki notlariyle, Prof. Jacob'un bu konuya ait iki küçük monografisinden ve Mösyö Cl. Huart'ın Hurufi metinlerine yazdığı önsöz "

Gibb Silsilesi, 1909

"dan sonra, artık oldukça açıklığa kavuşmuş sayılıyor. O kadar

ki Dr. Tschudi, İslam Ansiklopedisi'ndeki "HACI BEKTAŞ" maddesinde I. Godziher adeta klasik bir mahiyette sayılan "

İslam Akaid ve Kavanini

"nde, Mösyö L. Massignon "Hallac" hakkındaki kıymetli ciltlerinde, Mösyö V. Minorsky "

Ehl-i Hak Taifesi Hakkında Tedkilat

" adlı eserinde, Jacob'un çıkardığı sonuçları aynen kabul ve zikretmişlerdir.

Halbuki "**Kaşif-ül-Esrar**" ve "**Mir'at-ül-Mekasid**" gibi tamamiylen itimada şayan olmayan eserlerde, gayet sınırlı ve yetersiz kaynaklara dayanan Jacob ve onu izleyenler, Küçük Asya ve İran Türklerinin dini tarihi hakkında gayet ilkel ve yanlış bilgilere sahip olduklarından 'BEKTAŞİLİK" sorununu yeniden araştırma zorunluluğu karşısında bulunuyoruz. Mösyö F. Babinger şu son yıllarda yayınladığı "

BEDREDDİN SİMAVİ VE ANADOLU İSLAMİYET

" adlı araştırmalarizle, Türk istilasından sonraki Anadolu din tarihinin ilim alemi için ne önemli olduğunu pek iyi göstermiş oldu; fakat bu ilk eser hakkında eleştiri yazımında (

İslam Tarih-i Dinisi Hakkında Bazı Mutalaat, Viyana, 1922

) söylediğimiz gibi, bu meçhul ve çetin sahada yürüyebilmek için yeterli derecede hazırlanmış olmadığından, hiçbir müspet değeri olmayan acele genellemeler ve yanlış varsayımlardan başka bir şey ortaya koyamamıştır. Bizim ve daha sonra Nöldeke'nin bu konudaki eleştirilerimiz bu düşüncemizi doğrulamaya yeterlidir.

Anadolu'da Türk istilasından beri yüzyıllarca süren ve özellikle Hicri VII. yüzyıldan başlayarak dört yüz yıl bütün şiddetiyle devam eden dini hareketleri layikiyle anlayabilmek ve bilimsel bir surette inceleme ve her yönüyle anlatmaya muvaffak olmak için, onları ayrı ve bağımsız olaylar gibi değil, uzun sürekliliği bir zincirin birbirine bağlı halkaları şeklinde yani süreklilik (continue) lerini koruyarak düşünmelidir. Bunun için Selçuklu istilasından beri Anadolu'da ve onunla çok sıkı alakalı olan İran, Irak, Suriye havalisinde oluşan dini hareketleri, gelişen ve yaygınlaşan tarikat ve zümreleri, örneğin; Kalenderiler, Hayderiler, Babailer, Ahiler, Mevleviler, Baktaşiler, Halvetiler, Nimetullahiler, Nurbahşiler ... gibi büyük örgütleri ayrıntılı olarak ve birbiriyle olan ilişkilerini gözden kaçırmayarak incelemek gerektir. Örneğin, menşesini (kaynağını, kökenini) Horasan'daki MELAMETİYE zümresinden alarak Mısır, Suriye, Hind, Afgan, İran, Anadolu ve Rumeli Sahşılarında yüzyıllarca hükümlan olan ve sonraki bir çok tarikatlerin oluşumunda parmağı bulunan KALENDERİYE akımının tarihsel gelişimi anlaşılmadan, Anadolu dini tarihine ait araştırmada bulunmak olanaksızdır.

Bunun gibi, bugün Anadoluda ve İranda mevcut mezhepsel zümreler (topluluklar) konusunda gelecekte ciddi ve güvenilir etnografik araştırmaları yapabilmek için de önce ANADOLU DİNSEL TARİHİ'NİN AYDINLIĞA ÇIKMASI gerekiyor. İşte bu bakış açılarına dayanarak yıllardan beri metinler ve monografilerden oluşan büyük bir külliyat (yapıtlar yığını) hazırlamakta olduğumuz gibi, onun basımını bekliyerek, bu konudaki geniş araştırmalarımızın sonuçlarını ilim alemine şimdiden bildirmek üzere, Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda da bir dizi makaleler yayınlamaktayız. **(Anadolu'da İslamiyet, No. 4,5,6)** . Konunun önemine ve zorluklarına rağmen, elde ettiğimiz bol ve değerli belgeler sayesinde şimdiye kadar meçhul kalmış (bilinmeyen) birçok büyük olayların aydınlığa çıktığını ve birbiriyle bağlantısı hiç düşünülmemiş bir takım olgular arasındaki sıkı bağlantıların meydana çıktığını uyuyoruz. Bununla birlikte o makalelerimizde titizlikle (strictelement) tarihi bakış noktasına sadık kalarak, henüz varsayım halinde fikirlerimizi bir mütearife (Aksiyom, apaçıklığı herkes tarafından kabul edilen bir önerme) şeklinde ileri sürmekten çekindiğimiz gibi, daha araştırmaya fırsat bulamadığımız noktaları da açıkça göstermekten geri durmadık. O yayınların bir tamamlayıcısı olarak incelemeyi geçirip görüşlerimizi bildirmenize (eleştirilerinize) sunmakta kıvanç duyduğum bu küçük biyografide İslam araştırmalarının bugünkü sonuçlarına göre belki de çok cür'etlice görünecek bazı bakış açılarına tesadüf edilecektir. Gelecekteki araştırmaların bu cğr'etli varsayımlar çürütmesi olasılığı kadar, sağlamaştırma olasılığı da vardır. Ben çok doğal olarak ikinci olasılığa inanmak

isterim; fakat, hatta böyle olmasa bile bu varsayımların İslam dini tarihi araştırmaları için her halde yararlı olacağı umudundayım.

- | -

İslam Tarihi ile uğraŐan bütün Avrupa bilginleri, istisnasız, ortaçağ Türkleri'nin hararetli sünni olduklarını ve hatta sünniliğın bu sayede Őiilik akımını yendiğini iddia ederler. Gerçekte, Gazneliler'in, Karahanlılar'ın, Selçuklular'ın, Atabekler'in, Osmanlılar'ın tarihi bu konuda yeterli bir delildir. Daha sonra Nöldeke, Babinger'in bir takım indi (kendi görüşü olan) hükümlerine karşı bu önermmeyi yeniden orataya sürdüğü gibi, biz de "**Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**"ı yazarken -bu konudaki bazı Őüphelerimize rağmen- bu genel kanının dışına çıkmağa cesaret edememiştik. Fakat, o zamandan beri yaptığımız araştırmalar, bu problemin vahid-ül-cihet (tek yönlü) olmadığını ve Türk hükümdarlarının sünniliğine bakarak, Türk halkının da sünni taraftarlığına (eğilimine) sahip oldukları sonucunu çıkarmamak lazım geldiğini gösterdi.

Gazneliler'in, Karahanlılar'ın, Selçuklular'ın, sünniliği savundukları, kuşkusuz, tarihsel bir gerçektir. Burada, İslam Tarihinin pek bilinen bir takım olgularını anlatmaya ve göstermeğe gerek görmeyerek, kısaca şunu söyleyebiliriz ki, bu Türk hükümdarlarının şahsi inanç ve eğilimleri her ne olursa olsun, siyasi çıkırları ancak bu suretle hareket etmelerini zorunlu kılıyor.

FAKAT, ACABA TÜRK HALKI İSLAMLİĞI NE ŞEKİLDE KABUL ETMEKTE (ALMAKTA) VE NE MAHİYETTE (NİTELİKTE) BİR İNANÇ SİSTEMİNE SAHİP BULUNMAKTAYDI? İste din tarihi bakımından es esaslı problem ki, şimdiye kadar hiç düşülmemiştir. Halbuki, Anadolu ve İran Türkleri arasında VII-X. yüzyıllar zarfında ortaya çıkan bir çok Batınlık olayları, Türkler tarafından kurularak, özellikle Türkler arsında yaygınlaşan bir takım tarikatlerin Ehl-i Sünnet inancına aykırılığı, Anadolu ve İran'da hala bugün bile devam eden bir çok Batıni topluluklarının var oluşu, İslam Heteredoxie'si tarihinde, Türklerin de dikkatye değer bir rolü olduğun açıkça göstermektedir. Bu rolün niteliği hakkında genel bir fikir vermek, üzere Oğuz Türklerinin dinsel tarihine ait bazı mühim olguları zikrederim:

Türklerin on yoğun bir kavmi kolunu oluŐturan OĞuz topluluğunun diğer Türk kollarına oranla daha Batı sahalara geldiği ve hatta Sasaniler zamanında Horasan sınırlarında bunlara rastlandığı bilinmektedir ².

Emeviler zamanında İslam orduları İran iÇerisinde ilerledikleri sırada, Toharistan, Kuhistan, Horasan bölgelerinde yine OĞuz aşiretleri mevcuttu ³. Mes'udi'nin rivayetine göre Hicri I. yüzyılda Emevi orduları GarŐ, Mesit, Bistam, Sicistan sahalarında OĞuzlar'la KalaŐ Türklerine rastgelmiŐlerdir

⁴

.

İşte bu suretle İran içlerinde İslamlarla pek çabuk temas eden Oğuzlar'ın, Abbasiler zamanında bir takım dini harekelerle karıştıklarını biliyoruz.

Hicri 150 yılında Herat, Badgis, Genç Rustak, Sicistan yöresindeki Oğuzlardan oluşan 300.000 savaşçının Üstadsis kumandası altında ve kazmalar, kürekler, baltalarla hazırlanmış oldukları halde Horasan'ın büyük bir bölümünü elde ettiklerini ve halife tarafından üzerlerine sevk olunan Hazim b. Huzeyme'nin ertesi yıl bunları müthiş bir yenilgiye uğratarak topluluklarını perişan ve çocuklarını tutsak ettiği bilinmektedir. İbn-ül-Esir'e göre bu adam peygamberlik iddiasında idi ⁵. Esasen bu sırada Horasan'daki Abbasi valileri durmadan isyanlarla uğraşmağa mecbur oluyorlardı. Buhara'da bir kaç kez Arap Şiileri isyan ettikleri gibi, Merverrud, Sicistan, Badgis'de dini-siyasi ayaklanmalar meydana geldi. Hangi ırktan olduğu henüz kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, Türk olması ihtimalini pek kuvvetli gördüğümüz Ebu Müslim'in yandaşlarının da bu ayaklanmalarda parmağı vardı

⁶

. Bununla birlikte bu hareketin en önemlisi, yüzünü daima yeşil örtü ile örttüğü cihetke El-Mukaffa (=peçeli) lakabı alan yalancı peygamberin Keş ve Nesef yöresindeki ayaklanmasıdır. Etrafına büyük bir kitle toplayan bu kıyamcının maiyeti arasında

OĞuz Türkleri'nin pek çok olduğu gibi, bu sırada Mbeyyıza Fırkası de yerel hükümdarın yardımı ile Buhara'da iyice yerleŐmiŐlerdi. Fakat sonunda M. 780 (H. 166) yılında bu hareket tenkil edildi (tepelenip cezalandırıldı) ve Buhara hükümdarı öldürüldü. Bununla birlikte ve hareket buradaki BATINI hareketini kökünden kırmıŐ olmadı. Keş civarında yalancı peygamberin anısı yıllarca sevgiyle anıldığı gibi, bazı Mavernnehir köylerinde ve İylak kasabasında Mbeyyıza'ya mensup olanlar yüzyıllarca yaŐadılar. Daha sonra (M. 806) yılında Rafi'b Leys'in ayaklanmasında bütün bu BATINI unsurlar, ŐaŐ'ın Türk hükümdarı, Hocend, EsruŐne, Buhara, Harzem, Hasel halkı müŐterek olduğu gibi, Dokuz OĞuzlar0 Tibetliler, Karluklar dahi bunun baŐarısına yardım etmiŐlerdir. İŞte Türklerin, İslam'ın genel dini tarihindeki büyük Batini harekerlerine katılmalarının baŐlangıcı bu olaylardır

[7](#)

Daha ilk zamanlardan itibaren Batini akımlarının hüküm sürdüğü Horasan ve Mavernnehir sahalarında yaşayan ve siyasi-dini akımlara fiilen karıŐacak Batini inançları ile yakınlık kuran OĞuz aşiretleri, İslamlığı yavaş yavaş kabul ettiler; fakat bu zahiri (görünürde olan) İslamlık cilası altında, eski ulusal geleneklerinin ve önceki dinlerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

İslam fakihlerinin kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen telkinlerinden ziyade, kendi kam (= ozan) larının nüfuzuna bağlı idiler ⁸. Maverâğnnehir ve Horasan'a gelmezden önce ve geldikten sonra Hıristiyanlık, Hinduizm, Mazdeizm, Maniheizm gibi çeşitli dini sistemlerle ay çok ilişki kuran bu Tğrkmenler üzerinde, İslamiyet de dahil olmak üzere bu harici (dışsal) ve kapalı (zor anlaşılan) inanç sistemlerinin hiç biri, eski dinsel geleneklerini tamamen unutturamazdı ⁹. Siyasi gayeler takip eden Batıni dailerinin Oğuzlar arasındaki güçlü propagandaları ve bu kaynağı çeşitli Batıni inançlarının -felsefi bir teori olarak değil, sadece basit ve pratik prensipleri bakımından- Tğrkmen geleneğine dar ve hoşgörüsüz Ehl-i Sünnet inancından çok daha uygun gelmesi, sürekli olarak Doğu'dan Batı'ya gelen Türkmenler arasında "Sabeisme Hellenistique" ve "İsmaelisme Qarmate"den gelmiş bir takım inançların yayılmasına çok yardım etti ¹⁰

Göçebe Türkmen hayatında büyük bir yeri olan kadınların, Ehl-i Sünnet bilginleri tarafından umumi hayat dışına çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla birlikte düzenlenen sazlı ve şaraplı şölen (=toplumsal tören = içtimai ayin) lerin şeriatça yasak olması ve göçebe hayatiyle pek az uyuşan diğer bir takım

sıkı hükümlerin olması0 Türkmen geleneğine hiÇ uymuyor.

Onlar eski ulusal geleneklerinin devamını sağlayacak bir dini Őekilden başka birŐeye taraftar olamazlardı; bunu ise, puruzelitizm gösterdikleri Batını ve aşırı Şii akımlarında buluyorlar ve adeta mezhepsel topluluklar (sectes) meydana getiriyorlardı. Daha sonra KIZILBAŐ, ALEVİ, HURUFİ, ALİ ALLAHİ ... gibi adlar alarak Anadolu ve İnan'ın bazı yörelerinde hala yaşayan Heterodoxe zümreler, işte bunların torunlarıdır.

Daha IV. yüzyılın başlarında, Horasan ve Maveraünnehir sınırlarından çok uzak bulunan Buğra  Türkleri arasında bile eski "Gök Tanrı" anlayıŐı (inancı) yerine "Ali"yi oturtan aşırı Alevi inançlarına rast geldiğimizi unutmayalım [11](#) .

İslam dünyasında sufilik akımı güçlenerek “Tarikatlar” şeklinde bir takım harici (dışsal) bölünmeler meydana çıktığı zaman, çeşitli menşe'lerden gelme aşırı Şii ve Batıni inançları yavaş yavaş bunların arasına de girerek, *Kalenderiye, Hayderiye...* gibi bir takım tarikatlerin oluşmasında etkin olmuş ve bu vasıta ile “Sufilik” şekline bürünerek, Sünni İslam merkezlerine sızmıştır ki, Türkelerin bu husustaki rolleri pek mühim ve ihmal edilmesi kabil değildir. Menşeyini (kaynağını)

Hamdun Kassar ve Ebu Said Ebü'l-Hayr

gibi büyük sufilerin temsil ettiği “

Horasan Melamiliği

”nden alarak,

Şeyd Cemaleddin Savi

(H.382-463) den sonra, çeşitli sebeplerin etkisi altında, çeşitli İslam ve Türk sahalarında Muayyen bir tarikat şeklinde gelişen ve “

Taife-i Abdalan = Abdallar Topluluğu

” “

Cevalika

” gibi adlar alan bu zümre, bir takım garip adetlerinden ve din hususundaki kayıtsızlıklarından dolayı, Ehl-i Sünnet alimleri ve hatta sufiyye tarafından ağır ithamlara uğratılmışlardır

[12](#)

Hicri XI. yüzyıla kadar İslam aleminde ve özellikle Türk ülkelerinde pek yaygın olan bu tarikat, VI. yüzyılından itibaren bir takım tali (sonradan gelen) dallar doğmuştur ki, bunlar arasında özellikle “**Hayderiye**” tarikatı dikkatle inlenmeye değer:

Zave'deki büyük tekkesi yüzyıllarca ününü kaybetmeyen ve soyca bir Türk şehzadesi olup, H.617 yılından sonra ölen Şeyh Kutbeddin Haydar zamanında büyük bir şöhret kazanarak, özellikle Türk gençlerinden etrafına ait çok mürid toplamıştı [13](#). Her yönüyle aşırı Şii-Batını görüşünde olan bu

Kalenderiye ve Hayderiye

tarikatleriyle

Bektaşilik

arasında o kadar sıkı ilişki (yakınlık) vardır ki, sonraki yüzyıllarda bunların adeta sinonim (eş anlamlı) gibi kullanıldığını görüyoruz

[14](#)

.

İran ve Anadolu Türkleri arasında bu gibi tarikatlerin kolayca yayılması, bu mesleklere (yollara) bağlı “Baba” ünvanlı bir takım cahil Türkmen şeyhlerinin durmadan meydana çıkması, sonra bütün bunların Selçuklular’ın kurulmasıyla müterafık Oğuz istilaları zamanında ve Oğuzlar’ın yayılma sahalarında meydana çıkmaları alelade (olağan) bir tesadüfe bağlanamaz. “Anadolu’da İslamiyet” ünvanlı eserimizde genişçe açıkladığımız gibi, “**Hurufilik, Nimetullahilik, Nurbahşilik...**” büyük Şii akımlarının Türklere dayanması, Türk asıllı Safevi soyunun İran’da Şiiliği ancak Türkmen göçebelerinin etkin yardımları sayesinde resmi mezhep olarak yerleştirebilmeleri, yine Anadolu din tarihinde gözümüze çarpan bu gibi bir çok olaylar, asla basit bir “tesadüf” ‘le açıklanamaz. Oğuz göçebelerinin nasıl muhitlere ve ne çeşit dinsel sistemlere bağlanarak yaşadıkları ve dinsel gelenekleri hakkında verdiğimiz açıklamalar, bu gibi olaylarla da karşılaştırılınca, Selçuklu ve Osmanlı anedanlarının ve Timurlular’ın şiddetle ortodoks mezhepli siyasetlerine ve büyük kentlerdeki Sünnilik taraftarlığına rağmen, Heterodoxe inançlar lesleyen Türkmenlerin bir çok ayaklanmaları pek kolay anlaşılıyor.

İran ve Anadolu Türkleri arasında yüzyıllardan beri çeşitli adlar

altında yaşayan tarikat ve zümrelerin dışsal tarihi nasıl devamlı bir silsile şeklinde incelenmek zorunda ise, bunların içsel tarihleri yani dindel ayin ve inançlarının gelişmesi de aynı suretle ve karşılaştırma yöntemiyle incelenerek, çeşitli inaçsal unsurların kaynakları belirlenmelidir. Çünkü “**Kalenderiler, Hayderiler, Bektaşiler, Hurufiler, Nimetullahiler, Nurbahşiler, Kızılbaşlar, Ali-Allahiler...**

” gibi dinsel teşkilatların ayin ve inançları İslam umumi din tarihindeki çeşitli Batıni unsurlardan, İran ve Anadolı'daki yerli inançlardan, Hıristiyanlığın muhtelif mutezile şekillerinin sızmalarından, felsefe ve sufilik fikirlerindeb, eski Hind, Çin ve Türk dinsel geleneklerinden oluşan eclectic ve syncretist bir sistem, daha doğrusu bir halita'dan (birden çok unsurdan meydana gelmiş karmaşık bir bütünden) ibarettir. Bu karmaşık bütünlükteki (halitalardaki) unsurların cinsi ve mahiyeti, dereceleri, hepsine göre başka başkadır.

İşte bu muhtelif Batıni teşkilatlarının dahili tarihi hakkında arz ettiğimiz bakış noktasına göre yapılacak gelecekteki araştırmalar ne gibi sonuçlar verirse versin, her halde şu cihet şimdiden iddia olunabilir ki, Oğuz göçebelerinin Batı'ya doğru istilası, **Heterodoxie**'nin Anadolı ve İran sahalarında yayılmasına şiddetle hizmet etmiş ve sufilerin Şiiliğğ ancak bu sayede İran'da hükümran olabilmıştır.

Goldziher ve **Nöldeke** ve daha bu gibi bazı bilginler, Şii akımının tamamen İrani bir ürün olduğu eski iddiasını kuvvetli araştırmalar ile hükümden düşürdükleri gibi,

Mösyö Massignon

'da, sonradan İslam sufiliğinin İran menşe'li olduğu varsayımını derin ve sağlam bir bilgince anlayıŐla çürütmüŐtü. Bizim ileri sürdüğümüz bu varsayım (faraziye) Türk alemindeki müfrit (aşırı)

Şii-İsmaili

hareketlerini İslam dinsel tarihindeki umumi kadrosu içine almaktan başka, bunların genişleme ve yayılmasında Türk göçlerinin rolünü ispat etmek suretiyle

Goldziher

ve

Massignon

'un iddialarını teyit ve tamamlamaktadır.

- II -

Türk göçlerinin, İslam din tarihindeki büyük rolünü gösterdikten sonra Bektaşılığın oluştuğu unsurları ve nasıl bir muhitte vücuda geldiğini anlatmak için, Hicri VII. yüzyılda Anadolu'nun din tarihi itibariyle nasıl bir durumda bulunduğunu hızlı bir biçimde araştırmak gerekir. Ancak burada dikkat edilecek en önemli nokta, Sünni Selçuklu Sultanlarının nüfuzuna bağlı büyük merkezlerdeki sufilik akımlarıyla, ulusal geleneklerine sımsıkı bağlı Türkmen toplulukları arasındaki dinsel görünüşleri birbirinden ayırmaktır. Suriye ve İran gibi **İsmaili** merkezleriyle, siyasi ve ekonomik bir çok bağları bulunan Anadolu'da, VII. yüzyıl zarfında birçok büyük sufilere tesedüf ediyoruz:

Konya'da **İbn-i Arabi** ve **Evhadüddin-i Kirmani**, Tokat'ta "**Lem**
aat"

yazarı

Fahrüddin-i İraki

, Kayseri'de "

Mirsad-ül-İbad

" yazarı

Necmüddin Daye

, yine Konya'da

İbn-i Arabi

'yi izleyenlerden

Müeyyid-üd-din Cüнди

,
Sadeddin Fergani

,
Celalüddin-i Rumi

bu yüzyılın en seçkin şahsiyetlerindendir. Bunlardan özellikle
İbn-i Arabi

, diğer saydığımız sufiler üzerinde derin bir nüfuz icra etmiş,

Mevlana Celalüddin-i Rumi

ile bu tesiri bütün Türk edebiyatında hükümran olmuştur.

İbn-i Arabi

,
Mösyö Massignon

dediği gibi, eski İslam tasavvufu esaslarının yerine “

Karamita

”nın “

Vücutiyye

” esaslarına dayanan inançlarını oturtmuştur.

Anadolu'da yetişen İslam bilginleri gerek onun, gerek **Mevlana** gibi diğer izleyicilerinin cür'etli varsayımlarını bir takım teviller ve açıklamalarla şariat dairesine soktular. Bununla birlikte, dinsel tarih noktasından en çok önemli olan, bu tasvvuf sistemlerinin içsel araştırılması değil, bunların adeta bir dışsal bölünmeleri mahiyetinde meydana çıkararak adeta yei “Sosyal Yümreler”

vücuda getiren “Tarikatlar” ve diğer “Ezoterik organizasyonlar”dır.

VII. yüzyılında bütün büyük İslam merkezlerini istila eden tasavvuf akımı tabiatıyla Anadolu şehirlerinde de hükümrandı. Sultanlardan başlayarak bütün ileri gelenler, şeyhlere karşı büyük bir hürmet besliyorlar, şeriat bilginleri bile büyük sufilere karşı bir harekette bulunamıyorlardı. Özellikle Moğol istilasından sonra, istila edilen veya istila korkusuna maruz bulunan yerlerden Anadolu'ya derviş göçü iyice çoğaldı. Türkistan ve Buhara'dan, Harzem'den, Irak'dan, İran'dan birçok dervişlerin Anadolu'ya koştuklarını biliyoruz. Bu yüzyılda, gerek Moğol istilasından önce gerek sonra Anadolu'ya gelen bu dervişler arasında en büyük çoğunluğu **Kalenderi, Hayderi** dervişleri oluşturuyordu. Anadolu kentlerinde VII. yüzyıldan başlayarak IX. yüzyıla kadar en önemli bir rol yerine getiren “ezoterik” teşkilat “

Ahiler

” adıyla tanınan “

Fütüvvet

” zümreleridir.

Babinger

'in zannettiği gibi Osmanlılar zamanında değil, daha Selçuklular devrinde layikiyle gelişen bu kuvvetli zümre,

Ramsey

'in iddiası gibi eski Anadolu'daki buna benzer yerel teşkilatın basit bir devamından ibaret olmayıp, İslam aleminin her sahasında göze çarpan "Esnaf Teşkilatı"na bağlıdır. Türkistan'ın, Horasan'ın. İran'ın, Irak, Suriye ve Mısır'ın sinai merkezlerinde kuvvetle örgütlenen "

Esnaf Cemaatleri

"

Mösyö Massignon

'un büyük bir bakışla tahmin ettiği gibi "

Karamita

" dailerinin "

Batını

" propagandalarıyla sıkı surette ilgiliydi. Anadolu ahilerinin

Batıniye

'den addedilmemesi hakkında daha önce ileri sürdüğümüz -büyük müsteşrik

Cl. Huart

tarafından da kabul edilen- bakış açısı,

L. Massignon

'un görüşüyle pek iyi uyuşmaktadır. Ayin ve erkanlarının harici şekilleri bakımından

Rüfai

'lerden bir çok iktibaslarda bulunan ve

Mevlevilik

,

Bektaşilik

,

Halvetilik

gibi tarikatlerle de alakalı olan bu zümre, Osmanlı saltanatının

kuruluşunda da büyük bir rol oynamıştır

[15](#)

. >Anadolu'nun büyük merkezlerinde VII. yüzyıldan başlayarak daima artan bir şekilde devam eden bir sufilik akımı da

Mevlevilik

'tir ki,

Celaleddin Rumi

'nin büyük ve parlak şahsiyetine sıkı surette bağlıdır. Hükümdar ve emir'lerden başlayarak etrafına birçok sufiler, teologlar, fütüvvet adamları toplayan

Mevlana

, sağlığında belli bir tarikat kurmuş değildir; fakat onun istilacı Moğol emirlerini bile hürmete mecbur eden manevi nüfuzu ve Ortaasya'ya kadar yayılan ünü sayesinde, izleyicileri zamanında muhtelif yerlerde Mevlevi zaviyeleri

(İbni Batuta, Celali)

açıldı ve yavaş yavaş bu tarikatin ayinleri de meydana geldi.

Musuki, sema, şiir gibi üç bedii vasıtaya dayanan

Mevlevilik

, büyük Anadolu kentlerinde daima yandaşlar bulmuş ve hükümdarlar tarafından himaye edilmiştir. Buna karşı Mevlevi şeyhleri de mevcut siyasi ve sosyal düzenin korunmasına ve merkezi yönetimlerin nüfuzunun devam etmesine çalışarak, siyasi-dini kıyاملardan daima uzak durmuşlardır. Osmanlılar zamanında Mısır, Suriye, İrak ve Azerbaycan'dan Macaristan'a kadar her tarafta mevlevi zaviyelerinin artması ve -pek sınırlı zamanlar istisna edilmek şartıyla- Mevleviliğin hükümet tarafından asla takibata uğramaması, onların politik yönden bu dürüst hareketlerinden doğmuştur.

Mevleviler

, daha “

Celaleddin Rumi

”den başlayarak, “TÜRKMEN BABALARI”na fena bir gözde bakmıŐlar, onları kendilerine rakip görmüŐlerdir

[16](#)

Anadolu dini tarihi ve özellikle Bektaşiliğin menşe'lerini gerçek yönüyle anlamak için, araştırılması gereken en önemli cihet, Anadolu'ya gelen Türkmen aŐiretlerinin dinsel hayatı problemidir.

Daha ilk Selçuklular zamanından itibaren “Dar-ül-cihad” olan Anadolu'ya Türkmen boylarıyla beraber bir çok “**Türkmen Babaları**”

Ortaasya, Harzem, Horasan'dan “

Yesevi Dervişleri

”, İrak, Suriye ve İnan'dan “

İsmail propagandacıları

” “
,

Kalenderiye mensupları

”, geliyorlardı.

Dinsel temayülleri (eğilimleri) hakkında yukarıda açıklamalar yaptığımız “Türkmen” göçebeleri arasında ancak “Batını mezhepli” BABA'ların etkisi olabilirdi.

Çünkü bunlar OĞUZ boylarına, anlayacakları bir dille “İslamlığın eski ulusal geleneklere uyan sufice fakat basit ve halkın anlayacağı bir muharref (değişikliği uğratılmış) şeklini telkin ediyorlardı”. Sünnilik'i, Selçuklu imparatorlarının muhtelif unsurlardan oluşan ordularına karşı, dini veya siyasi bir hareket yapabilecek canlı unsur, yalnız bu Oğuz göçebeleri idi. Böylece, daha bu zamanlardan başlayarak Osmanlı saltanatının son dönemlerine kadar Anadolu'da meydana gelen bütün dini-siyasi başkaldırılarda bur Türkmen boylarının daima ilk planda bulunduğunu göreceğiz”.

Kalenderi, Hayderi...gibi adlarla zahiri (görünüşte) bir tasavvuf kisvesi altında, Türkmen aşiretleri arasında aşırı Şii inançları ve İsmaili teorileri yayan bu babaların Anadolu'da yaptıkları ilk dini-siyasi hareket "BABAİLER AYAKLANMASI" adıyla bilinir. (Hicri: 637, Miladi: 1240) Sumeysat yöresinde, Kefersud nahiyesinde yetişen BABA İSHAK, Anadolu'nun muhtelif sahalarındaki Türkmenler arasında bir çok taraftar bularak, Amasya civarında bir mağarada bir ermiş'in (veli'nin) itikaf (bir köşede ibadet) hayatını geçirmekte ve halkı Selçuklu sultanı GİYASEDDİN aleyhine teşvik etmekte idi. Nihayet, kendi kuvvetinin Selçuklu saltanatını sarsacak bir dereceye geldiğinde hükmedince, Kefersud be Maraş yöresinde müridlerine haber göndererek, ayaklanma (kıyam) işaretini verdi. Bu sahalardaki yoğun Türkmen kiteleri, "BABA RESULULLAH" adını verdikleri bu "Kutsal Rehber"lerinin günün birinde mutlaka "Cihad İlan" edeceğini bildikleri cihetle esasen hazır idiler. Böylece, karşılarına çıkan kentlerin halkını ve Emir Muzaffer-üd-Dinb. Alişir kumandasındaki Selçuklu kuvvetlerini tekrar tekrar yenerek, Malatya, Tokat, Amasya taraflarını ele geçirdiler. O taraflardaki Türkmenler de -önceleri yapılmış propagandaların etkisiyle- bunlara her suretle yardım ediyorlardı. Tehlike çok büyüktü. Henüz Moğul istilasına uğramadığı için, Doğu'nun güçlü bir imparatorluğu mahiyetinde olan ve musul, Mardin prensleriyle Halep ve Hama'daki Eyyubi hükümdarları tarafından tabiiyeti kabul edilen Selçuklu devleti, bu sırada sadece Sivas yöresinden Antep'e çekilen Harzemliler galesi ile meşgul idi. Babailerin ilk başarılarından korkan hükümdar , telaşla Kubad-abad'a çekilerek asilere karşı Hacı Armağan Şah'ı, karşı durmaya gönderdi. Bu kumandan, Baba İshak'la bazı müridlerini yakalayıp asmakla birlikte, Türkmenlerle yaptığı

savaŐta yenildi ve Őehid oldu. Nihayet, hızlı bir Şekilde doğu sınırkarından toplanılan -karışık unsurlardan kurulu- imparatorluk ordusu, kadınları ve çocukları ile birlikte fedekarca savaŐan bu mutassıp Türkmen aŐiretlerini mağlup ve perişan edebildi [17](#).

Kalenderiye babalarından biri olan Baba İŐhak, Őüphe yok ki din perdesi altında siyasi bir gaye güdüyordu. Selçuklu Sultanının darbesine uğrayan Harzemliler yanına çağırması, onun mahir bir siyasi olduğunu gösterdiği gibi, Moğolların ve Eyyubi prenslerinin de bu harekette alakalı olmaları pek mümkündür. Burada dikkati çekecek bir cihet, bu ayaklanmanın eskiden beri Türkmenlerle meskun ve aynı zamanda muhtelif inanç kalıtlarının hüküm sürdüğü bir sahada vücuda gelmesidir. Batını temayüllerinin çeşitli isim ve Őekiller altında yüzyıllarca kökleŐtiĐi bu mıntıka, daha sonra Safevi hareketi için de bir merkez olmuştur.

Baba İshak'ın esasen nasıl bir inançta olduğu ve kendisini bir "Mehdi" addederek, çoluk-çocuklariyle yolunda ölüme atılan ateşin Türkmenlerin inançları hakkında elimizde kesin bir belge yoktur. Ancak, onun Kalenderi-Batını babalarından olduğu düşünülünce, gerek Baba'nın gerek bütün o taifelerin inançları hakkında açık bir fikir edinilebilir. Hicri VII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun o kadar geniş bir sahasındaki Türkmenler arasında yerleşip kaldığını gördüğümüz bu Heterodoxe inanışlar, Baba İshak'ın idamından sonra, onun yolunu izleyenler tarafından yaygınlaştırılarak yüzyıllarca yaşamıştır.

Bize göre, SİMAVNALI BEDREDDİN ayaklanmasında ve daha sonra Hicri X. yüzyılda Deliorman yöresine gördüğümüz Batını mezhepli Türkler, Baba İshak taraftarlarının bakiyeleri olduğu gibi, Aydın-ili'nde Bayedid Paşa ile savaş eden ateşin (ateş gibi kızgın) ve mutaassıp Türkmenler, aynı şekilde bugünkü "Çepni"ler, "Tahtacı"lar, daha doğrusu BÜTÜN ANADOLU KIZILBAŞLARI da bunlardan ibarettir [18](#) . Biz Karamanoğulları'nın henüz pek meçhul olan Kuruluş başlangıcını bu büyük Türkmen ayaklanmasıyla pek ziyade ilgili ve ona benzer dini-siyasi bir hareket şeklinde izah edeceğimizi zannediyoruz [19](#) .

Karamanoğulları'nın Anadolu'daki Türkmen kabileleri üzerindeki nüfuzları ve bilakis Sünnilik siyaseti takip eden Osmalı

padişahlarının Anadolu Türkmenlerini itaatleri altında tutmak için çektikleri zorluklar düşünülürse, Karamanoğulları'nın Türkmenlerle bu samimi ilişkilerinde -hiç olmazsa ilk dönemlerde- mezhepsel bir alaka bulunmak ihtimali pek kuvvetlidir.

- III -

Bu kısa fakat apaçık anlatmalardan sonra, yalnız Bektaşiliğin esasları değil, Hicri XI. yüzyıla kadar bütün Anadolu dinsel hareketlerinin mahiyeti ve bugünkü mezhep (secte) lerin menşe'leri anlaşılmıştır ümidindeyiz. O halde, artık HACI BEKTAŞ VELİ'nin tarihsel kişiliği kaplayan meçhuliyet (bilinmeyiş) perdelerini kaldırmaya başlayabiliriz. Bu tanınmış Sufi hakkından şimdiye kadar yapılan Avrupa araştırmaları, ona dair bilgilerin legendaire (rivayet türünden) bir mahiyette olduğunu, Bektaşilik teşkilatına ancak Miladi XVI. yüzyıldan beri tesadüf edildiğini meydana koymuştu. (Jacob ve onu izleyenlerin görüşleri.) Biz de "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"da, bazı yeni belgelere dayanarak; Jacob'un görüşlerini (nazariyelerini) tadil ve tashih ederek, bu zamanı yarım ve hatta bir yüzyıl daha geriye götürme gereğini göstermek ve Hacı Bektaş'ın, Hicri VII. yüzyılda Anadolu'da yetişmiş bir meczub (cezbeli) olup, Osmanlı padişahlarıyla görüşmediğini ve tıpkı bu görüşmeler (karşılaşmalar) gibi

kendisine isnad olunan “MAKALAT” ve “VİLAYET-NAME”lerin sonradan uydurulduğunu eklemiŐlik. *Halbuki, o zamandan beri elde ettiğimiz bir takım yeni belgeler, oradaki görüŐ noktalarımızı da tadil (deĐiŐtirme, düzeltme) gereğini ispat etti.*

“Hacı Bektaş” hakkında en eski ve en önemli tarihsel belge Eflaki'nin eserinde mevcut iki bölümdür; Hacı Bektaş'ın, Mevlana ile aĐdaŐ olup, Selçuklular devride KırŐehir beyi “Nureddin Bey”e kerametler gösterdiğini, Mevlana ile aralarında zıtlık olduğunun bildiren bu eser, dinsel tarih bakımından çok önemli iki noktaya da iŐaret etmektedir: Bunlardan biri “Hacı Bektaş”ın “Baba Resulullah” lakabını alan Baba İŐhak'ın halifesi olduğu, diğeri de, kendisini “Şeriat'ın zahiri hükümleri” ile mukayyed (bağlı) saymadığı hususlarıdır [20](#).

Bektaşiliğin Anadolu'da daha önce mevcut olan dini hareketler ili sıkı sıkıya alakalı olduğu, ondaki Heterodoxe mahiyetin sonradan Hurufilik ile karıŐmasından sonra meydana gelmeyip,

daha ilk oluşum anından beri böyle Batını temayüller ile doymuş bulunduğunu, Babailik'e Bektaşilik arasında bir bağ aramak lazım geldiğini "İlk Mutasavvıflar"da bir tez şeklinde ileri sürmüştük. Bugün Eflaki'nin ifadeleri bu tezlerimizi bir tarihsel hakikat şeklinde getirmiş bulunuyor. Babailik, Türkmenler arasında bir "secte=mezhep" şeklinde yaygınlaşmak için nasıl eski Heterodoxe etkenlerden yararlanmışsa, Bektaşilik de her bakımdan Babai geleneklerine dayanarak vücuda gelmiş veya sadece bir "Tarikat" değil bir "secte" halinde de görünmüştür. İnanış bakımından Hacı Bektaş ile şeyhi Baba İshak -hatta o yüzyıldaki diğer Kalenderi, Hayderi, Babai dervişleri- arasında hemen hiç bir fark mevcut olmadığı kuvvetle iddia olunabilir. Öyle görünüyor ki Babai ayaklanmasının baiarisizliğinden sonra bir süre saklanmağa ve başka tarikat kisveleri altında gerçek yüzlerini gizlemeğe çalışan Babai dervişler, Moğol istilasını müteakip artık saklanmağa gerek görmeyerek ortaya çıkmışlar ve mesleklerini serbestçe yaymaya ve duyurmaya başlamışlardır. HACI BEKTAŞ VELİ'yi bunların en önemlisi ve BABA İSHAK'ın doğrudan doğruya izleyicisi sayabiliriz.

Tarihçi Aşıkpaşa-zade'nin Hacı Bektaş'ı "Tarikat kuramayacak bir meczub" şeklinde göstermesi, kişisel düşmanlık ve kin duyarak yaptığı bir isnaddır. Eflaki'nin ifadeleri bunu teyit etmekte olduğu gibi, bu hususta daha kesin bir delil olarak onun

“Makalat” unvanlı eserini de gösterebiliriz. Son yüzyıllarda kopya edilmiş çeşitli yazmalarına tesadüf ettiğimiz bu basımı yapılmış küçük risalenin Hicri IX. hatta X. yüzyıl esnasında düzenlediği ve Hacı Bektaş’da isnad edildiğini sanıyorduk ki, esnasen Jacob’da aynı görüşte bulunmuştu. Sonradan Hatib-oğlu adında Osmanlı şairinin Hicri 812 yılında yazdığı Türkçe manzum bir “Makalat” tercemesine tesadüf ettik. Hacı Bektaş hakkında pek saygılı bir dil kullanan çevirmen, Hacı Bektaş’ın bu eseri Arapça yazdığını ve kendisinin Tğrkçeye terceme suretiyle herkesin yararlanmasına çalıştığını söyleyerek, eserin authenticite’sini (aslını gerçekten var olduğunu) kesin suretle ispat ediyor²¹. Gerçekte, Hacı Bektaş menkıbelerini içeren “Vilayet-Name”de onun arapça Makalat’ı olduğu ve bunun Sadeddin adlı müridi tarafından nesir olarak Türkçeye çevrildiği açıkca yazılı olduğu gibi, Makalat’ın filolojik incelenmesi de onun bu eskiliğini pek iyi anlatmaktadır; bu dile ait özellikler vaktiyle de dikkat nazarımızı çekmişse de, o esnada diğer tarihsel belgelerle teyide imkan bulamadığımız ve o zamanki bilgilerimizle birbirine zıt olarak gördüğümüz bu nokta üzerinde ısrar edememiştik. Bu Makalat’tan başka Hacı Bektaş’ın bazı sufiyane kelimelerin içeren küçük bir Farsça risale daha mevcuttur ki son önemli eserin inanılır (belgesel) oluşundan ve Hacı Bektaş’a ait olduğundan şüpheye hiç yer yoktur. Baha Said Bey adında aydın bir Türk gezgini (araştırmacısı M.Y.) yakınlarda yanan Tire genel kitaplığında Hacı Bektaş’a ait bir de “Fatıha Tefsiri” mevcut olduğunu bana söylediye de, şimdiye kadar bunun diğer nüshasına rastlayamadım.

Tarikat Silsilesi'ni "Kutbeddin Haydar, Lokman-ı Serahsi, Ahmed Yesevi..." gibi büyük sufileri ulaştıran ve İsmail ilimlerdeki üstün bilgisi her türlü şüpheden uzak bulunan Horasanlı Türk eserlerinde kendisinden önce gelen "Mi-Karmate" yarı-Kırmıt sufilerin eserlerinden o kadar bariz bir surette ayrılacak büyük özellikler yoktur. Yalnız, "ONİKİ İMAM'A İKRAR"ı, "TEVELLA" ve "TEBERRA"yı tavsiye suretiyle açıkça İSNA AŞERİYYE ŞİİLİĞİ esaslarını savunmaktadır. Ancak, önce gelmiş olanlara mahsus bu gibi eserlerin genellikle esoterique (kolay anlaşılır, genel) bir mahiyette olduğu ve hiçbir zaman sona gelenlere mahsus Batını talimatları ,çermeyeceği de unutulmamalıdır. Dış görünüşleri bakımından Kalenderi-Hayderi dervişlerinden farksız olan ve Hicri VIII. yüzyılda "RUM ABDALLARI" adını da taşıyan Bektaşilerin, Osmanlı saltanatının kuruluşu ilr çok alakaları vardır. Fakat, Hacı Bektaş'ın Osman I. ile karşılaştığı hakkında Bektaşî menkıbelerinde mevcut rivayetlerin aslı olmadığı gibi, Yeniçeriliğin ilk doğuşunda Hacı Bektaş'ın "hayır dua" ettiği rivayeti de asla kabu edilemez. "İlk Mutasavvıflar"da gösterdiğimiz gibi, Hacı Bektaş'ın vefatı bundan çok öncedir. Bütün doğu ve batı tarihçilerinde bugüne kadar devam eden hatta Mösyö Massignon'u Bektaşîliğin hıristiyan çocuklarını islamlaştırmak için Hicri 737 yılında sultanlar tarafından kurulmuş askeri bir tarikat şeklinde anlamaya götüren bu yanlış fikrin artık daha fazla devamına lüzum yoktur. Aşıkpaşa-zade'nin bu husustaki açık ifadesi, mevcut belgelerle pek iyi sağlamlak kazanmaktadır. Osman ve Orhan devirlerindeki devamlı serhat savaşlarına katılan Türkmen

babaları, diğer bir deyimle Rum Abdalları hemen genellikle Hacı Bektaş müridlerinden oldukları bakımından, Yeniğeriliğin kuruluğu sırasında onun anısı ile kutsandığı ve sonra bunun tarihsel bir olgu Şeklinde ağızlarda dolaőarak, sonradan tespit edildiği anlaşılıyor. Fakat her ne olursa olsun, Yeniğeriliğin kurulmasında Bektaşilik'le Ahilik'in çok önemli rolleri olduğu açıkça göze çarpmaktadır.

Bektaşilik araştırmaları için gözönünde tutulacak diğer bir nokta da, Şimdiye kadar tamamen uydurma sayılan "Vilayet-Name"nin her halde tarihsel bir esasa dayandığı meselesidir. Kuvvetli bir tarihsel eleőtiriye tabi tutmak suretiyle, ondan büyük yararlar sağlanabileceğini "Bektaşilik Tarihi" adıyla hazırladığımız eserde bizzat denedik.

Bektaşiliğin Menşe'lerini, daha doğrusu Anadolu dinsel tarihi gibi bilinmezliği ve zorluğu oranında önemli ve geniş bir bir konunun nasıl bir espri-metodolojik'le incelenmesi lazım

geldiğini göstermek için yazdığım bu küçük biyografide, ne Hacı BektaŐın hayatı ve eseri hakkında, ne de Bektaşılığın dahili ve harici gelişmesi hakkında fazla izahata giriŐmek istemem. Son söz olarak, kıymetli zamanınızı bu kadar fazla iŐgalime msaadenizden dolayı, bilhassa teŐekkür eder ve on iki yıllık devamlı bir savaş felaketinden yeni kurtulan ülkemin, bundan böyle Uluslar arası bilimsel hareketlere daha çok alıŐsarak katılmak suretiyle, milletlerin manevi dayanıŐması hizmet etmeyi bir görev saydığım, temsilcisi bulunduğum İstanbul Dar-l-Fnunu (Üniversitesi) adına muhterem hey'etinize arz ile onur duyarım.

Köprülü-Zade Mehmed FUAD

(İstanbul Dar-l Fnunu'nda Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi)

DİPNOTLAR:

1 1923 yılı Ekim ayında Paris'te toplanan "Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi"nin İslam Őubesinde okunan ilk rapor olup,

kongrenin yakında yayınlanacak mecmuasında Fransızca olarak aynen yayınlanacaktır.

[2](#) Khanikoff, Mem. sur l'Etmogr. de Perse, sh. 82

[3](#) Ayrıntılı bilgi için bkz. "Köprülüzade Mehmet Fuad, Türküye Tarihi, 1. Kitap, sh. 63, 1923"

[4](#) Maçoudi, le Prairies d'Or, V. 302

[5](#) De Livre de la creation et de l'histoire, VI, sh. 68-İbn-el-Athir, V, sh. 452

[6](#) Ebu Müslim'in soyca Türk ve hatta Horasan oğuzlarından olması ihtimali bize göre kuvvetlidir: VIII yüzyıllardaki Mısır'lı bir Türk tarihçisinin Hicri III. yüzyıl başlarında yazılmış bir eserden naklen verdiği bilgiye göre Ebu Müslim eski Oğuz hanları soyundan geldiğini ve eski Oğuz geleneklerini içeren Oğuz-Name'nin miras yoluyla kendisine ulaştığını iddia ediyordu. (Geniş bilgi için bkz.: Türk Edebiyatında İlk

Mutasavvıflar, Türkiye Tarihi, I. Kitab, sh. 146). Bu bakış noktasından, Ebu Müslim'in maőyetindeki önemli bir kısmının Horasan OĞuzlarından meydana geldiği kolayca kabul olunabilir.

7 Van Vloten ve Wellhausen'ın eserlerine rağmen, bu meselenin yeniden araştırılması lazımdır.

8 Bu "Ruhani őairler" Türkler arasında, İslamiyetten önce ve sonraki rolleri ve bunlarla müslüman Türkmen aőiretlerindeki "Baba" ünvanı halk sufileri arasındaki benzerlikler hakkında "Türk Edebiyatının Menőei" adlı araőtırmamıza müracaat ediniz. (Milli Tetebbular Mecmuası, No.4, İstanbul, 195) Radloff'un tasvir ettiği Altay Türkleri őamanlariyle, mesela İran Moğollarının sarayında gördüğümüz "Burak = Barak Baba" adlı ünlü Türkmen sufisini kıyafeti arasında tam bir benzerlik vardı. (Anadolu'da İslamiyet, sh.73). Burak Baba hakkında hazırladığımız bir monografide bu hususta uzun tafsilat vardır.

9 Türkler arasında yaygınlaşan ilk tarikat olan "Yesevilik" de eski Türk geleneklerinin izlerini göstermiş ve özellikle Yeseviler'deki özel zikir ve sema (semah) tarzının, Türk őamanlarının vecd'li (coőkulu) danslarından alındığını anlatmıştık. (bkz. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar)

[10](#) Eski Türklerdeki iptidai din sistemlerini araştıran bir Türk bilgini, onlarda bir zahiri bir de batını din sistemi olduğunu ve dolaysıyla İslamiyetten sonra ezoterik İsmaili inançlarının onlar arasında kolaylıkla yayıldığını söyleyerek görüşümüzü pekiştiriyor. (Ziya Gökalp, Küçük Mecmua0 No.28)

[11](#) bkz. Anadolu'da İslamiyet, sh.46; Türkiye Tarihi, sh.192.

[12](#) "Kalenderiye" akımı İslam dini tarihinin en önemli bir olayını meydana getirdiği halde, henüz bilimsel yönden araştırılmamıştır. Şimdiye kadar bu hususta yegane bilgi kaynağı Avarif-ül-Maarif'deki ufak bir parçadır ki, ondan naklen ve hemen aynen İbn-Hacer'de. Makrizi'de ve daha başka bu gibi Doğu yazarlarında mevcuttur. Edgard Blochet de bu hususta Sühreverdi'bin verdiği bilgileri aktarmıştır. (Journal Asiatic, 1902, sh.434) Şimdilik daha fazla açıklama için bkz. Anadolu'da İslamiyet ah.52 v.d. Bu konuda hazırladığımız büyük bir cildi yakında yayınlamak ümidindeyiz.

[13](#) "Devletşah" gibi bazı yazarlara göre Feridüddin-i Attar'ın "Haydar-name" adlı eseri buna aiddir ve Attar'da gençliğinde onun müridlerindendi. VII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bazı

Hayderi derviŐlerine rastgeldiğimiz gibi, sonraki yzyıllarda Anadolu'dan bir takım Türk derviŐlerinin, onun zaviyesine gittiklerini, VIII. yzyılıda Hindistan'a kadar her tarafta Hayderi derviŐlerine rastgelindiği, IX. ve XI. yzyıllarda İnan ve Türkiye'de Hayderi derviŐlerine ve tekkelerine tasadf edildiğini biliyoruz. BektaŐi geleneğinde önemli bir yeri olan bu sufi, daha sonra kendi adına ,zafe edilmiş olan Tirit kasabasında medfundur. BektaŐilikte pek yakından iliŐiĐi olduğu halde, Şimdiye kadar meÇhul kalan bu Türk tarikatı hakkında "Kalenderiye"ye ait eserimizde geniş bilgi vardır.

[14](#) Hemen bütün tarihsel kaynaklarımızda bu karıŐıklıĐa rastlıyoruz. "Kalenderiye" hakkındaki eserimizde buna ait uzun aÇıklamalar verilmiŐtir.

[15](#) Bunlar hakkında "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"la "Anadolu'da İslamiyet"e bakınız. "Anadolu Dinsel Tarihi Hakkında Tetebbuat" unvaniyle hazırladığımız kllyatın bir ciddi ahilere mahsustur.

[16](#) Eflaki ve Sipehsalar Menakıbı'na bakınız. Daha geniş bilgi yukarıda adı geğen eserlerimizdedir.

17 İbn-i Bibi, Ebül-Mehasin, Ebül-Ferec... gibi kaynaklara göre, Babinger bu büyük olayın mahiyetini hiç anlayamadığı gibi (Der İslam'ın Kleinasien, zomg, 76, 134), Nölkede de bunu gerçeğe uygun olarak kavrayamamıştır. (Der İslam, XIII, 78).

18 Geniş bilgi için bkz. Anadolu'da İslamiyet,sh.62.

19 Bu konuda ileri sürdüğümüz tezimizi de bütün belgeleriyle görmek için, bkz. Anadolu'da İslamiyet, sh.63-64.

20 Mösyö Cl. Huart'ın Eflaki Tercemesi'nde "Anadolu'da zuhur eden Horasanlı Hacı Bektaş'a bazıları tarafından Baba Resulullah da denildiği" yazılıdır. (Les saints des derviches tourneurs, A 1.P.296). Sayın bilginin tercemesine esas olan yazmada bu konuda bir yanlışlık olduğu muhakkaktır: Çünkü, Eflaki'nin "Derviş Mahmud" tarafından Hicri X. yüzyılda yapılan Türkçe tercemesinde ve başvurduğumuz çeşitli "Eflaki" nüshalarında Hacı Bektaş'ın "Anadolu'da zuhur eden ve bazıları tarafından Baba Resulullah diye anılan Resul Baba'nın başlıca halifesi olduğu" kayıtlıdır. Yine aynı bölümde Hacı Bektaş'ın Mevlana'ya gönderdiği müridin adı İshak olarak zikredildiği cihetle, Eflaki'nin bu iki ismi birbirine karıştırdığı pek doğaldır. Hicri VII. yüzyılda "Baba Resulullah" lakabını alan sadece Baba İshaktır. (İbni Bibi, Farsça metin, sh.230) Bunu teyit edici olarak,

BektaŐi geleneğinde bir de ‘‘Resul Baba’’nın var olduğunu da biliyoruz.

[21](#) Bu önemli eserin yeni bir kopyası özel kütüphanemizde dir. Mütercim Hatip-oğlu hakkında ‘‘Őakayık’’a bakınız. Prof.J.Nemeth, aynı adamın ‘‘Ferah-name’’ unvalı manzum bir eserinden bazı parçaları bir süre önce yayınlamıŐtır. (Le Mendo Orientale, 1919, H6-184).